

семантичних аспектів, генетично закорінених у поезиці народної пісні, однак в авторській поезії арсенал його лексичних конкретизаторів значно ширший, а семантична структура істотно динамічніша.

Література

1. Єрмоленко С. Я. Нариси з української словесності. – К.: Довіра, 1999.
2. Словник символів / За ред. О. І. Потапенка, М. К. Дмитренка. – К.: Ред. часопису “Народознавство”, 1997.

*Ольга Царук**

Інститут філології і журналістики Вінницького
державного педагогічного університету
ім. М. Коцюбинського (Вінниця)
УДК 161.2.81'42.374

ЛЕКСИЧНА ОПОЗИЦІЯ “ВІЧНІСТЬ – МИТЬ” В УКРАЇНСЬКІЙ ПОЕТИЧНІЙ МОВІ ДРУГОЇ ПОЛОВИНИ XX СТОЛІТТЯ

*Стаття присвячена розглядові універсальної темпоральної лексичної опозиції **вічність – мить**, що відбиває основні, об'єктивно зумовлені семантичні характеристики номінації часу. Дослідження здійснене на матеріалі української поезії другої половини XX ст.*

*Установлено, що лексико-семантичні парадигми номінацій **вічність** та **мить** засвідчують ряд спільних напрямків їх поетичної актуалізації та метафоризації, а також конституують специфічні типи мовно-естетичних трансформацій аналізованих номінацій. З'ясовано, що функціональне навантаження компонентів лексичної опозиції **вічність – мить** в українській поезії д. п. XX ст. відбиває різні ступені їх текстової кореляції.*

Для мови поезії другої половини XX ст. *час* є однією з визначальних категорій, навколо відповідної лексеми формується одне з найпотужніших семантичних полів із широким арсеналом засобів його контекстуальної реалізації. Воно охоплює номінації часових відрізків,

* © О. Царук, 2005

пiр року (*доба, вiк, столiття, рiк, мiсяць, тиждень, день, нiч, година, хвилинка, мить* та iн.), назви часовiдлiку стосовно теперiшнього моменту (*вчора, сьогодні, завтра, нещодавно, досi, потiм, минуле, майбутнє, давнина* та iн.), назви явищ природи iз конкретною часовою вiднесенiстю (*мiсяць, сонце, снiг, бруньки, вiдлига*), прагматонiми, що є фiксаторами плину часу (*годинник, таймер*); лексичнi маркери вiку людини та певних часових етапiв її життя (*юний, зрiлий, лiтний, старий; молодiсть, юнiсть, старiсть; дитя, юнак, юнка, молодиця, дiдок, бабуся*) тощо. Систематизуючись за певними семантичними ознаками, вони засвiдчують рiзні типи смислових зближень (асоциативнi спiввiднесення, контекстуальна синонiмiзацiя та iн.) або ж вiдбивають тенденцiю до смислового протиставлення, взаємовiдштовхування, що зазвичай реалiзується в моделях лексико-семантичних опозицiй (*життя – смерть, добро – зло, початок – кiнець, вiчнiсть – мить* i под.).

Механiзм оформлення лексичної опозицiї *вiчнiсть – мить* ґрунтується не тiльки на об'єктивному темпоральному протиставленнi за схемою 'довготривалiсть' / 'короткочаснiсть'. Вiн також умотивований логiчними передумовами функцiонування понять *вiчнiсть* та *мить* у контекстi вiдображення ними певного необмеженого чи обмеженого континууму часу, адже „iснування пари .. становить одну з передумов диференцiацiї єдиного поняття” [1, с. 5].

Обґрунтовуючи особливостi осмислення людиною темпорального контексту буття, Н. Д. Арутюнова наголошує на тому, що необхідною умовою для диференцiацiї протилежних понять (наприклад, *початок* i *кiнець*) є їхня парнiсть та розмежування лiнiєю: „Для того, щоб стати 'парою' i разом iз тим бути вiднесеними до одного денотата, кiнцi мають бути роздiленi певним промiжком, що мислиться як лiнiя. Лiнiя – найпростiше i в iдеалi однiмiрне геометричне поняття – маркує перехiд iз Свiту Природи до його геометризованої моделi” [1, с. 6]. Отже, в лiнiйній моделi часу *вiчнiсть* мислиться як проєкцiя його безперервного континууму, тодi як *мить* є рефлексом одноразового й короткочасного виявлення цього континууму, своєрiдною точкою на нескiнченнiй прямiй.

Отже, розгляньмо основнi типи лексико-семантичної реалiзацiї корелятив *вiчнiсть – мить* та з'ясуймо диференцiйнi та iнтегральнi ознаки їх функцiонування та мовно-естетичної трансформацiї.

У мові поезії другої половини ХХ століття номінація *вічність* репрезентує зафіксовані Словником української мови значення: „1. Плин часу, що не має початку й кінця. 2. *перен., філос.* Життя після смерті, вічне існування духа” [2]. Перше з указаних значень зазнає істотного мовно-естетичного переосмислення: філософський зміст часу, реалізований у лексемі *вічність*, периферизується, натомість починають домінувати конотативні значення та асоціативні референції: „Зате коли вже мріємо, то з *верховини вічності*” (Б. Олійник); „за баром – *вічність із латат*” (Е. Андіївська); „*вічність колами в плесі*” (В. Вовк).

Ці приклади переконливо засвідчують тенденцію до поетичного осмислення поняття *вічність* як об’єктивної властивості навколишнього світу, лексичними конкретизаторами якого в текстах виступають назви дерев (*тополя*), птахів (*чайка*), носії семантики ‘вода’ (*хвиля*) тощо. Відповідне асоціативне зближення реалізується в кількох типах образно-метафоричних структур:

а) епітетних сполученнях: „Гора Чернеча стала на коліна, Взяла труну безсмертну в чисте лоно. І *вічність тополина* стала поруч” (І. Драч);

б) генітивних метафорах: „Таке незручне все – то куди не глянь, немов омите *вічності* водою (В. Стус); „Міріади весен виливаються шумно однією хвилею в *уста вічності*” (В. Вовк);

в) предикативних метафорах: „*Вічність* – дерево з котячим стовбуром, чашка чаю, горнятко цикути” (Е. Андіївська); „Але *вічність* – це чайки святе одиноцтво і зелена розмова німих дерев” (Б. Рубчак);

г) структурах порівняння: „Вода, як *вічність*, літепло струмує” (В. Стус);

г) асоціативно ускладнених комплексах: „Киреї хмар на плечах має *вічність*” (Л. Костенко).

Специфічний тип метафоротворення на ґрунті темпорлексеми *вічність*, її домінантної семи ‘незнищенність’, ‘неперебутність’ засвідчують контексти, у яких відповідна номінація виявляє тісний зв’язок зі сферою сакрального: „Мати предвічна ти, Зоре прозора, радуйся в *вічності*, Іконозора!” (В. Вовк); „Несе себе *вічності* в дар сильвета собору Юра” (І. Калинець).

Значення ‘потойбічне життя’ в мові аналізованої поезії реалізується через характерні алюзійні образи, які виразно оформлюються навколо стрижневої семи ‘смерть’ та її традиційних асоціатів *дорога, мовчання*. Пор.: „Хай у *вічність* *стелеться дорога* золотим шафранним полотном”

(І. Драч); „Дорога в вічність – тільки кружна, по той бік і добра, і зла” (В. Стус); „Як сльоза на кінчику плачу, у мовчанні вічність зупинилася” (І. Гнатюк); „Невідома тривога, що нею дрижать хвилини, – невже вічності передшепіт” (Б. Рубчак).

Динамізація поетичного мислення, характерна для другої половини ХХ століття, зумовлює кардинальні мовно-естетичні трансформації багатьох усталених значень та конотацій. Зокрема, таку тенденцію до переосмислення поняття *вічність* спостерігаємо в індивідуально-авторському стилі Е. Андіївської. Опредметнюючи внутрішню форму абстракта *вічність*, поетеса експлікує діаметрально протилежне оказіональне значення ‘скінченність, минуцність вічності’, пор.: „Напружився – і *вічність розжував*”; „Всіх позимів – цілюща паша, Де *бутлю вічності розбито* Для вченого-анальфабета”.

Про активну текстову кореляцію антонімічних в узусі номінацій *вічність* та *мить* свідчать авторські контексти на зразок „Мізерну *мить* ми вдома, не в гостях, Тож *мить* мізерну *вічністю* наповни” (Б. Олійник). Отже, маємо підстави для висновку про те, що в українській поетичній мові другої половини ХХ століття образи *вічність* та *мить* не тільки формують одну з найвиразніших темпоральних опозицій. Іноді вони виступають поетичними корелятами і формують експресивно виразні оксюморонні конструкції.

Пряме лексичне значення одиниці *мить* („дуже короткий відрізок часу”) естетизується у численних епітетних сполуках на позначення:

- емоційних переживань: „Глянь: затремтіла вітами *тоскна, радісна мить*” (Б. Рубчак); „Змішавши власну кров з вином Еллади, Меч окропімо у *врочисту мить*” (М. Руденко);
- кольору навколишніх реалій: „*Різнокольорові миті* квітня в золоті старих мозаїк стигнуть” (Б. Рубчак);
- ознаки за тривалістю: „Я Нестор, у легенди невмирущі Переливаю *перелетну мить*” (В. Вовк);
- психологічної ознаки: „Усевитончуваний зойк, крик крику, крику крик, .. *Усевитончувана мить*” (В. Стус).

Якісна характеристика ‘минуцність, швидкоплинність’ показово відтворюється у частотно вживаних динамічних предикативних метафорах *мить минула, мить летить* („Кожна *мить* мимо серця *летить*, як стріла” (І. Гнатюк). Однак при поєднанні відповідної темпорлексеми з дієсловом *спинитися* („В барельєфах печалі

спинилася мить” (Л. Костенко) конотація динамічності нівелюється, натомість починає виразно домінувати сема ‘статичність’.

Якщо номінація *вічність* як в узуальній, так і в поетичній мовній практиці вживається для окреслення тривалого невизначеного, нескінченного проміжку часу, то лексема *мить* (очевидно, через об’єктивно зумовлене конкретніше темпоральне значення) часто використовується для називання короткого моменту, який безпосередньо передусє часові поетичної дії або ж наступає одразу після нього. Наприклад: „Але ж *за мить* безкровнолиця зів’яла в кам’яних руках” (М. Руденко); „*За мить* вони в липневу ранню рань покинули високі п’єдестали” (Д. Павличко). Така якісна характеристика показово реалізується також у продуктивній з погляду текстотворення лексико-синтаксичній моделі „*ще мить* + дієслово фінитивної семантики”. Пор.: „*Ще мить – і розійдуться* в’язні поволі, втираючи сльози в глибокій журбі” (І. Гнатюк); „*Ще мить і згасне* куценька свічка відвертости (Ю. Тарнавський).

Крім розглянутих типів метафоризації номінації *мить*, фіксуємо також її філософсько-медитативне осмислення через антитектичні поняття *життя – смерть*, завдяки чому оформлюються розгорнуті поетичні синтагми оксюморонного змісту: „Пам’ятай, що *життя, наче смерть, тільки мить*” (В. Вовк).

Окреслені лексико-семантичні парадигми номінацій *вічність* та *мить* засвідчують як спільні напрямки їх поетичної актуалізації та метафоризації, так і специфічні типи мовно-естетичних трансформацій. Це, зокрема, свідчить про неоднакове функціональне навантаження компонентів аналізованої лексичної опозиції, різні ступені їх текстової кореляції.

Література

1. Арутюнова Н. Д. Логический анализ языка: семантика начала и конца: Сб. науч. тр. – М.: Индрик, 2002.
2. Словник української мови. – К.: Наук. думка, 1970. – Т. 1.